

GOUDEN GANZENVEER

Margot Dijkgraaf

2021

UITGEREIKT IN THE GRAND, AMSTERDAM
20 SEPTEMBER 2021
2021

INHOUDSOPGAVE

Dit boekje verschijnt ter gelegenheid van de uitreiking van de Gouden Ganzenveer 2021 aan Margot Dijkgraaf. Tijdens de bijeenkomst sprak Joep Leerssen over het voortplantingsvermogen van de literatuur. Nelleke Noordervliet en Niña Weijers gingen met de laureate in gesprek over de overdracht van Europese verhalen. Hans Kesting droeg fragmenten voor uit Heinrich von Kleists toneelstuk *Penthesilea*. Alle teksten zijn in deze uitgave opgenomen, evenals de laudatio die Maarten Asscher namens Academie De Gouden Ganzenveer uitsprak en het dankwoord van Margot Dijkgraaf.

Je moet investeren om met kennis van zaken te kunnen schrijven

INTERVIEW MARGOT DIJKGRAAF

Een ambassadeur van de letteren? De literatuurcriticus en schrijver Margot Dijkgraaf zou dat label nooit voor zichzelf hebben bedacht. ‘De term is de wereld ingebracht door Laurent Pic, die van 2014 tot 2016 ambassadeur van Frankrijk in Nederland was’, vertelt ze, kalm haar woorden overdenkend in haar Amsterdamse woonkamer. ‘In een interview noemde hij mij *une ambassadrice des lettres*. En hoe gaat het dan? Mensen nemen dat over.’

Ook de Academie De Gouden Ganzenveer eert haar – zoals het in het persbericht heette waarmee eind april van dit jaar haar uitverkiezing wereldkundig werd gemaakt – ‘vanwege haar grote rol als een sensibele en erudiete “ambassadeur van de letteren”, die verankerd is in Nederland, maar haar blik naar buiten richt. Zij brengt Nederlandstalige auteurs in Frankrijk en in andere Europese landen onder de aandacht en Franstalige – en daarmee ook Arabische en Afrikaanse – literatuur in Nederland.’ Het is een rol die vooral uiting krijgt in haar stukken voor *NRC Handelsblad*, nu al meer dan dertig jaar, en haar inspanningen als intendant

literatuur en debat, organisator van en moderator op literaire festivals in Frankrijk.

‘Het is ook maar net wat je onder ambassadeur verstaat’, vervolgt ze. ‘Je hele leven je met literatuur bezighouden en mensen enthousiasmeren om te gaan lezen – als dát het is, ben ik een ambassadeur. Ik ben overtuigd van het belang van lezen. Het zwingt de motor van je verbeelding aan, die je niet alleen nodig hebt om romans te kunnen begrijpen, maar ook om je eigen creativiteit op gang te helpen, die noodzakelijk is voor je eigen werk. En als je ook nog literatuur van over de grens leest, maak je je eigen wereld groter.’

Maar ze bemiddelt niet alleen tussen de Franse en Nederlandse literaire wereld. Ze zat in (inter-)nationale jury’s, commissies en besturen. Ze organiseerde literaire evenementen in Frankrijk en in Nederland en bouwde het academisch-culturele centrum SPUI25 op. Ze maakte televisieprogramma’s over boeken en was betrokken bij talrijke literaire festivals in binnen- en buitenland. En ze schreef ook veel over literaturen uit andere taalgebieden.

‘Vijftien jaar geleden publiceerde ik het boek *De pen van Europa*, waarvoor ik twintig schrijvers heb gevraagd of er zoiets bestaat als Europese literatuur. Schrijvers als Ismail Kadare, Hilary Mantel en Olga Tokarczuk. Voor dat boek liet Elif Shafak – een van de auteurs die ik al vroeg in mijn carrière ontmoette – me bijvoorbeeld Istanbul zien en vertelde ze me wie daar wonen, wat de positie van de vrouw er is, de invloed daarvan op haar schrijverschap. Heel interessant, waanzinnig leerzaam.’

De wens om zich haar leven lang met literatuur bezig te houden was er al vroeg. ‘Ik las altijd veel. Vanaf het moment dat ik kon lezen, ging ik met mijn moeder naar de bibliotheek. Ik begon bij de A en las rustig door tot aan de Z. Dat lezen was onderdeel van een brede culturele belangstelling. Ik zat in de filmclub van school en in de redactie van de schoolkrant. We gingen vaak naar de schouwburg. Er klonk thuis veel muziek.’

In 1978 ging ze Franse Taal- en Letterkunde studeren aan de Universiteit van Amsterdam. In eerste instantie, uit liefde voor taal, niet eens specifiek het Frans. ‘Ik was op de middelbare school goed in talen. Ik ben geboren in Amsterdam, maar opgegroeid in Zuid-Limburg, vlak bij de grens met Duitsland en België. Het buitenland lag op een steenworp afstand. Als we in het weekend wel eens naar het Drielandenpunt gingen, hoorde ik meisjes van mijn leeftijd met hun ouders een taal spreken die ik niet verstond. Dat intrigeerde me. Ieder dorp en stadje in de regio had ook een eigen “dialect”. En mijn moeder was heel taalgevoelig.’

Ze kan het niet romantischer maken dat het is, zegt ze. ‘Ik had geen Franse voorouders of Franse achternaam. Ik had geen buitengewoon bevlogen docent Frans. Die was ornitholoog en maakte vooral documentaires over vogels. Ik had ook geen specifieke fascinatie voor Charles Aznavour of een voorliefde voor chansons. Dat gold eerder voor mijn moeder. Ik wilde gewoon dolgraag de wereld leren kennen die achter die bijzondere Franse taal schuilging.’

Toen ze zich op de universiteit eenmaal concentreerde op de Franse literatuur, was ze voorgoed verkocht voor de literatuur. ‘De Middeleeuwse ridderromans, de poëzie uit de achttiende en negentiende eeuw, en vooral de hedendaagse literatuur – het was allemaal geweldig. Ik weet nog dat ik, op een van mijn eerste bezoeken aan Parijs, bij een bouquiniste aan de Seine *L’usage de la parole* van Nathalie Sarraute kocht. Zoiets had ik nog nooit gelezen. Zij schreef op wat je voelde, wat je misschien heel even dacht, in het diepst van jezelf, zonder het ooit uit te spreken.’

De auteur werd een grote liefde. ‘Als kind al beschikte ik over een soort antenne, was ik getraind in het duiden van bepaalde stiltes, van intonaties, van de toonhoogte waarop een zin werd uitgesproken. Een zin betekende eigenlijk nooit alleen wat er gezegd werd. Het ging om de manier waarop die zin werd uitgesproken. De aarzeling, de woordkeus, de toonhoogte, de klank, het ritme – die bepaalden de betekenis van een zin net zoveel als de woorden op zichzelf. Ik las alles wat ik van Sarraute kon vinden.’

De liefde werd aangewakkerd door haar docente Françoise van Rossum-Guyon, die gespecialiseerd was in de Nouveau Roman, de stroming waartoe Sarraute wordt gerekend. ‘Zij was geweldig. Als vrouw – zij was de eerste Française van wie ik dacht: zo zijn ze dus. Waanzinnig belezen, erudiet, heel direct. Maar ook als docente. Als zij college gaf, duizelde het je en wilde je daarna alle boeken lezen waarover ze het had gehad. Balzac, Proust, Butor, alles van George Sand. Dat laatste heb ik dankzij haar ook bijna gedaan. Zij was ongelooflijk inspirerend.’

Neem alleen al die keer dat ze een mondeling examen literatuur bij haar had. ‘Daar stond twintig minuten voor, maar ik heb er twee uur gezeten, van Sarraute en de Nouveau Roman gingen we verder naar andere moderne Franse auteurs. Daarna nam ze me mee naar de kroeg en praatten we door. Ze zei dat ze een werkgroep leidde over George Sand. Of ik daar bij kwam. Dat heb ik jaren gedaan, in Maison Descartes, waar ik kort na mijn afstuderen ben gaan werken. Misschien niet zozeer voor George Sand, maar wel voor Françoise van Rossum-Guyon en haar inspirerende persoonlijkheid.’

Van Rossum-Guyon zette haar ook aan om – halverwege de jaren tachtig – een jaar in Parijs te studeren. ‘Ik volgde er colleges van Michelle Marini, een vriendin van haar, aan de universiteit van Parijs VII. Ik heb toen veel grootheden beluisterd, Julia Kristeva, Hélène Cixous, Philippe Sollers, ik heb veel exposities bezocht, veel geleerd. Ik verbleef er in de Fondation Juliana in de Cité universitaire. Dat was het Nederlandse huis, maar slechts een heel klein deel van de bewoners was Nederlands. Ik heb daar vrienden van over de hele wereld gemaakt met wie ik nog steeds contact heb.’

Leraar worden stond na haar afstuderen niet hoog op Dijkgraafs wensenlijstje. ‘Ik heb wel een paar keer ingevallen. Maar ik was veel te jong, de leerlingen beschouwden me als een leeftijdsgenoot. Privés geven via een taleninstituut lag me meer, bijvoorbeeld aan medewerkers van Buitenlandse Zaken die naar Madagaskar

werden uitgezonden. Dan trok ik drie weken elke dag met zo iemand op en leerde ik ondertussen alles over Madagaskar.’

Liever wijdde ze zich aan de literatuur. Maar hoe? ‘Er bestonden geen vacatures voor iemand die de literatuur in wilde.’ Het liefst wilde ze erover schrijven. ‘Het was van begin af aan mijn droom om voor *NRC Handelsblad* te werken. Maar ik was opvoed met het motto “bescheidenheid siert de mens”. Ik dacht dat zoiets onbereikbaar was. Ik dacht nog echt: wie ben ik?’

Het werkzame leven begon daarom, zoals gezegd, bij taleninstituten en daarna bij Maison Descartes, waar ze twee keer een paar jaar werkte. De eerste keer, vlak na haar doctoraal, begon ze aan de receptie, ging ze al snel de pr doen, daarna werd ze hoofd van de bibliotheek. De tweede keer werd ze gevraagd voor het Centre Français du Livre en de literaire programmering. Frankrijk werd kort daarna toevallig thema van de Boekenweek: Gare du Nord. Ze publiceerde toen ook haar eerste boek over Franse literatuur, *Franse literatuur van nu. Een vreemd soort geluk*.

Zo profiteerde ze van de kopstudies die ze naast het Frans had gedaan: communicatiewetenschap, filmkunde en bibliotheekwetenschap. ‘Bij Maison Descartes organiseerde ik mijn eerste avonden, onder de naam *Amour secret*. Ik nodigde mijn medestudenten en mijn docenten uit om over hun “geheime literaire liefde” te komen vertellen. Dat liep meteen, ik draaide ook muziek, er kwam leven in die bibliotheek. Het waren de hoogtijdagen van het Maison Descartes, in die jaren wilde *tout Amsterdam* komen eten in het fantastische Franse restaurant Descartes.’

In die periode begon ze bijdragen te sturen naar allerlei tijdschriften: *Surplus*, *En France*. Al snel volgde *NRC Handelsblad*. ‘Ik zocht contact met Reinjan Mulder, die toen chef van de boekenbijlage was. “Stuur maar eens wat op”, zei hij. Dat werd een kort stukje over een boek van Nathalie Sarraute. Tot mijn verbazing reageerde hij: “Harstikke leuk, ga zo door.”’

Ze overwon daarvoor haar bescheidenheid. ‘Als je echt iets wilt, moet je het doen. Ik kwam uit Limburg, ik kende hier nie-

mand en dus raapte ik al mijn moed bij elkaar. Eigenlijk sta ik nog steeds zo in het leven. Als je iemand wilt spreken, wilt interviewen, iets wil organiseren, ergens bij betrokken wilt zijn, kun je er maar het best gewoon op afstappen.’

Nadat ze de schrijfster Anne Hebert uit Québec had geïnterviewd voor de kunstpagina van *NRC*, volgde al snel haar eerste interview voor de boekenbijlage. ‘De grote Proust-kenner Jean-Yves Tadié zou naar Amsterdam komen. Hij leek me interessant voor de krant. Dus ik vroeg hem of ik hem vóór zijn bezoek in Parijs mocht opzoeken. Hij ontving mij in zijn prachtige woning op het Ile de la Cité in Parijs. Een enorme salon met tapijten en vergulde spiegels. Ik bood het stuk aan en het werd geplaatst.’

Zo bevalt het haar nog steeds het best. ‘Ik behoud graag de vrijheid om mensen waar dan ook te ontmoeten. En uiteindelijk levert het altijd wat op. Misschien niet financieel, maar wel inhoudelijk. Die nieuwe kennis vindt vervolgens zijn weg: naar een artikel, een passage in een boek, een fragment van een lezing. ‘Ik hoef niet eerst te weten of er reiskosten en honorarium worden betaald. Je moet nu eenmaal investeren om met kennis van zaken te kunnen schrijven.’

Om een voorbeeld te geven: ‘Ik heb vlak voor de uitreiking van de Gouden Ganzenveer op het literair festival in Morges de Indiase schrijver Amitav Ghosh geïnterviewd. Geen idee of dat ooit een stuk wordt. Maar ik dacht: die man woont in Amerika, is zelden in Europa, ik heb een keer een geweldig boek van hem gelezen – *The Great Derangement* – en hij is nú hier, daar moet ik gebruik van maken. En dat heeft me verrijkt. Adriaan van Dis is door hem geïnspireerd voor zijn recente roman *KLIFI*. Ooit kan ik daar een mooi stuk over schrijven.’

Wat ook al die jaren hetzelfde is gebleven: de ruimte die Dijkgraaf heeft in *NRC Handelsblad*. Sinds 1988 schrijft ze twee à drie bijdragen per maand: recensies, interviews of reportages. Het onderwerp is niet strikt afgebakend. Zij doet de Franstalige literatuur, zo veel is zeker.

Tachtig procent van haar stukken gaan daarover. Maar in 2021 schreef ze ook recensies van nieuw werk van de Spanjaard Manuel Vilas, de Deen Jens Christian Grøndahl en de Duitser Bernhard Schlink.

‘Ik ben blij dat de krant Frankrijk belangrijk vindt, en me al zo lang de ruimte geeft over Franstalige literatuur te schrijven’, vertelt ze, ‘die is ongelooflijk rijk en gevarieerd. Nederland is zo gefocust op Engelse en Amerikaans literatuur, ik vraag juist al heel lang aandacht voor literatuur uit Franstalige landen. Dan heb je het ook over literatuur uit Afrika, Québec en Zwitserland. Arabische literatuur verschijnt vaak in een Franse vertaling, daar kan ik dan ook kennis van nemen.’ Het aantal vertalingen uit het Frans dat ze op haar bureau kreeg, was het grootst in de jaren negentig en aan het begin van deze eeuw. Daarna verschenen er minder vertalingen. Over het algemeen is het animo voor het Frans gedaald. ‘Toen ik ging studeren waren er rond de tweehonderd eerstejaars. Een jaar of twintig jaar later rond de twintig.’

Toch legt ze zich er niet bij neer. Ze geeft lezingen en gastcolleges over niet-Engelstalige literatuur, zit in radioprogramma’s, doet veel interviews op allerlei podia. Waar mogelijk smokkelt ze in een bespreking een of twee andere titels erin die óók interessant zijn. ‘Ik zie dat als mijn taak: laten zien dat er in het Frans veel meer verschijnt dan die in het Nederlands vertaalde boeken. Ik volg de literatuur in Frankrijk op de voet. Niet alleen door boekenbijlages te lezen en radioprogramma’s te luisteren, maar ook doordat ik veel vrienden heb in Frankrijk die me vertellen wat er speelt.’

Heeft al die promotie van de Franse literatuur iets opgeleverd? ‘Ja, natuurlijk! Het zou gek zijn als het niet zo was. Ik krijg reacties op mijn stukken. Uitgevers raadplegen mij over titels die ze misschien willen doen. Leesclubs nodigen mij uit. Als middelbare scholieren een werkstuk over A of B moeten maken, mailen ze me over stukken van mij die ze hebben gelezen. Mijn blog, waar ik ook schrijf over andere boeken – al is het soms maar een alinea –, wordt goed bezocht. Dus ja, er is wel degelijk belangstelling.’

Door die stukken groeide Dijkgraaf uit tot de autoriteit op het gebied van de Franse literatuur in Nederland. Ook een term die ze niet snel voor zichzelf zal gebruiken. Autoriteit? Maar het ontkennen kan ze niet. ‘Wie schrijft er anders over in Nederland? Mijn boeken over Franstalige literatuur worden veel geraadpleegd, hoor ik als ik ergens optreed. Dat is fijn te merken.’ Een aanstelling aan een universiteit heeft ze nooit gehad. Ze heeft er wel over gedacht te promoveren, hoogleraren stelden het haar ook voor, maar er was nooit budget voor. ‘Het academische bestaan lonkte me ook niet echt. Ik behield liever een brede blik.’

In plaats daarvan waren de artikelen in *NRC Handelsblad* een rode draad voor een aanzienlijk veelzijdiger leven. De zichtbaarheid die dat met zich meebracht, leidde haast vanzelf tot andere bezigheden, die allemaal met literatuur te maken hebben. De lijst nevenfuncties op haar cv is dan ook zeer uitgebreid.

Ze zat in jury’s van de grote Nederlandse – en van een paar Franse – literaire prijzen, was vicevoorzitter van het Premium Erasmianum, bestuursvoorzitter van Writers Unlimited, was betrokken bij de oprichting van de Akademie van Kunsten, had een live uitgesproken column op Radio France Culture. Ze zat in *Zeeman met boeken*, maakte het televisieprogramma bij AT5 over boeken *Lezen etcetera*, enzovoorts enzovoorts.

Ook een mooi voorbeeld zijn de – in Nederland minder zichtbare – inspanningen om de Nederlandse literatuur in Frankrijk te promoten. ‘Ik heb door mijn werk ook daar een zelfde soort netwerk en vriendenkring opgebouwd. Een inspirerende intellectuele omgeving. Die vrienden vroegen me op een gegeven moment, heel begrijpelijk, “maar wat schrijven jullie eigenlijk in Nederland?”’

Het was het uitgangspunt van de campagne *Les Phares du Nord* die de Nederlandse literatuur in Frankrijk onder de aandacht brengt. Samen met het Letterenfonds en de toenmalige cultureel attaché van de Nederlandse ambassade in Parijs, Bart Hofstede, werkte ze eraan auteurs als Arnon Grunberg, Tommy Wieringa,

Niña Weijers, Anna Enquist, maar ook Vlamingen, op Franse podia te krijgen. Het doel was om de Nederlandse literatuur uit het plankje *littérature Nordique* te krijgen en het een eigen hoekje *littérature néerlandophone* te bezorgen.

‘Literaire festivals zijn in Frankrijk heel belangrijk. Iedere Franse stad of dorp heeft wel een evenement rond literatuur of een literaire prijs. De grote festivals, zoals in Montpellier, Nancy of Lyon, trekken tussen de 40.000 en 180.000 bezoekers. In Montpellier waren we in 2018 “gastland”, we gingen er met een dertigtal schrijvers naar toe en werden er geweldig ontvangen. Dat is een groot verschil tussen Nederland en Frankrijk. De Fransman heeft kunst en cultuur in zijn dna.’

En ook dát leidde als vanzelf tot nieuwe activiteiten. ‘Het succes van de campagne leidde ertoe dat het festival *Le livre sur les quais* in Morges, Zwitserland, vroeg of Nederland ook daar *invité d’honneur* kon zijn. Ik was er na de zomer, met een tiental Nederlandse schrijvers en vertalers, onder wie Adriaan van Dis, Philippe Noble, Edward van de Vendel, Niña Weijers, Peter van Dongen en Abram de Swaan. Zo komt van het een altijd het ander.’

Tegelijk had ze ook eigenlijk altijd een vaste baan. Een ‘echte baan’, zoals ze lachend zegt. Het waren parttime banen, die haar genoeg tijd lieten om te schrijven en te reizen. Ze werkte bijvoorbeeld bij Europa Nostra, de Europese organisatie voor behoud van natuur en cultuur in Europa. Later was ze vijf jaar directeur van het Centre Français du Livre – een studiecentrum voor Franse literatuur, opnieuw binnen Maison Descartes – en zeven jaar de eerste directeur van het academisch-cultureel centrum SPUI25 in Amsterdam.

‘Ik hou van dingen opzetten. Dat zie je in die banen terug. Europa Nostra zat eerst in Londen en moest in Den Haag helemaal opnieuw worden opgetuigd. SPUI25 heb ik van niets uitgebouwd tot een Academisch-Cultureel Centrum met zo’n 22.000 bezoekers per jaar. Natuurlijk deed ik dat met veel, heel betrokken partnerorganisaties. Ik vond het fantastisch de geesteswetenschappen

meer zichtbaarheid te geven, activiteiten te organiseren, een netwerk op te bouwen, verbindingen te leggen tussen de wetenschap en de geïnteresseerde bezoeker.’

Maar opbouwen is niet het enige gemeenschappelijke kenmerk van alle activiteiten. Al het werk – freelance of in vaste dienst – draait bij Dijkgraaf om de inhoud. ‘Of ik nou een stuk schrijf, een debat leid of een programma maak: de inhoud staat bij mij voorop. Vanuit die inhoud kun je de ramen opzetten, leren over de wereld om je heen en je inleven in een ander. Als je ergens naartoe gaat, moet je er minstens één ding van mee naar huis nemen. Een inzicht, een notie, nieuwe kennis.’

De Gouden Ganzenveer, dat voor haar totaal onverwachte eerbetoon, komt op een mooi moment. Ze is inmiddels 61 jaar, ze gaat door met haar leven van *passeur* tussen Nederland en Frankrijk, ze heeft alweer een paar plannen voor nieuwe boeken. ‘Een boek over Madame de Staël – een van mijn heldinnen, waar ik ook in *Zij namen het woord. Rebelse vrouwen in de Franse letteren* over schreef. Napoleon gaf haar huisarrest op haar kasteel in het Zwitserse Coppet. Maar ze vluchtte in 1812, ging via Wenen en Sint-Petersburg naar Engeland, en schreef een boek over Duitsland en de Duitse cultuur, terwijl in die tijd de Franse toonaangevend was. Wat ze over Europa zei is nog steeds actueel.’

Dan zijn er nog plannen voor boeken over bomen in de literatuur en over schrijfsters rond de *Mediterrannée*. ‘Wat schrijven vrouwen in Griekenland, Tunesië en Spanje? Wat bindt hen? Wat hebben ze gemeen? Nee, fictie schrijven heeft niet mijn prioriteit. Hella S. Haasse, die ik goed heb gekend, drong aan dat ik dat deed: “Jij kan het, jij hebt de sensibeleit ervoor.” Maar waarom? zei ik altijd, er wordt al zoveel uitstekende fictie geschreven.’

Het dichtst bij fictie in de zin waarin Haasse het bedoelde, komt misschien nog haar laatste boek: *In de voetsporen van mijn grootvader*. Niet omdat de tekst verzonnen is, maar omdat het haar persoonlijkste boek is. Ze onderzoekt daarin het leven van

haar grootvader, die ze – omdat hij in 1934 op 47-jarige leeftijd overleed – nooit heeft gekend, maar op wie ze tot haar verrassing zo veel lijkt. Ook hij was een hartstochtelijk lezer. Ook hij hield zich met rebelse vrouwen in de letteren bezig, in zijn geval de Duitse letteren.

‘Dat boek is er gekomen dankzij corona. Ik ben normaal bijna de helft van de tijd in Frankrijk, maar opeens kon ik nergens meer naartoe. Toen deed ik een koffertje open dat ik altijd onder mijn moeders bed had zien liggen en dat nu bij mij staat. Ik vond er een oude envelop in met een handgeschreven artikel over Heinrich von Kleists *Penthesilea*. Het kon niet anders of het was mijn grootvader die het had geschreven. Ik wist niet wat ik zag! Toen wilde ik weten wat voor man dat was geweest. Uiteindelijk is het een boek geworden over zijn parcours, maar ook over de liefde voor het lezen en schrijven, over hoe via de genen talenten kunnen worden overgedragen. Over vrouwen in de literatuur. Over de literatuurboom en hoe je die moet koesteren.’

Indirect is het ook een ode aan haar moeder. ‘Ze deed in 1939 eindexamen, niet zo’n fijn jaar om je leven te beginnen. Ze was intelligent, had willen studeren of naar het conservatorium willen gaan. Maar haar vader was overleden, ze moest gaan werken en deed een secretaresseopleiding. Na de oorlog werd ze chef de bureau bij Donemus, het Documentatiecentrum Nederlandse Muziek in Amsterdam, dat ook nu nog de scheppende Nederlandse toonkunst in binnen- en buitenland onder de aandacht brengt. Ze leerde veel Nederlandse componisten kennen, zong zelf ook.’

‘Ze trouwde, verhuisde met mijn vader, een gepromoveerd wis- en natuurkundige, naar Zuid-Limburg. Ze kreeg mij en later mijn zus en hield op met werken. Daarna werd ze getroffen door een ernstige ziekte die de rest van haar leven beïnvloedde. Was ze vijftig jaar later geboren, dan had ze een leven kunnen leiden dat zoveel beter bij haar talenten paste.’

BIBLIOGRAFIE

- 2002 *Het beslissende boek. Nederlandse en Vlaamse schrijvers over het boek dat hun leven veranderde (met Martijn Meijer)*
- 2003 *Franstalige literatuur van nu. Een vreemd soort geluk*
- 2004 *De Atlas van Nootboom (met foto's van Eddy Posthuma de Boer)*
- 2006 *De pen van Europa. Gesprekken met Europese schrijvers*
- 2009 *Nootboom en de anderen. In gesprek met Cees Nootboom*
- 2014 *Spiegelbeeld en schaduwspel. Het oeuvre van Hella S. Haasse*
- 2018 *Lezen in Frankrijk. Een literaire tour de France*
- 2020 *Zij namen het woord. Rebelse schrijfsters in de Franse letteren*
- 2020 *Met Parijse pen. Literaire omzwervingen.*
- 2021 *In de voetsporen van mijn grootvader*

ONDERSCHEIDINGEN

- 2001 Chevalier des Arts et des Lettres
- 2009 Chevalier de la Légion d'honneur
- 2021 Gouden Ganzenveer

De uitreiking van de Gouden Ganzenveer

De coronapandemie dwong ook in 2021 tot uitstel van de uitreiking van de Gouden Ganzenveer. Maar opnieuw gold: er was tenminste een uitreiking. Er konden zelfs meer mensen dan vorig jaar terecht in de voormalige raadszaal van hotel The Grand in Amsterdam, om de middag ter ere van Margot Dijkgraaf bij te wonen. En als om het wachten te compenseren, was het programma voller dan ooit. Zo werd het thema van de uitreiking steeds op een andere manier belicht: de mysterieuze overdracht van verhalen.

In de eerste plaats ging het om Dijkgraaf zelf. Henk Pröpper, voorzitter van het bestuur van stichting De Gouden Ganzenveer, sprak in zijn woord van welkom over het vreemd soort geluk dat lezen is – en het werk van de laureate in het bijzonder. Maarten Asscher, die namens de Academie De Gouden Ganzenveer de laudatio voor Dijkgraaf uitsprak, ging nader in op de veelzijdige rol die zij nu al zoveel decennia speelt. De manier waarop zij aandacht besteedt aan de vrouwelijke stem in de literatuur, meent hij, doet die niet slechts luider, maar ook betekenisvoller klinken.

Dijkgraaf introduceerde in haar dankwoord het thema van de middag. Zij hield een pleidooi om ‘de literatuurboom’ te koesteren: de boom die is geworteld in de verhalen uit alle windstreken en alle tijdperken, en wiens pollen uitwaaien naar steeds weer

nieuwe schrijvers die er steeds weer een nieuwe interpretatie van geven. ‘Laten we ze koesteren, die pollen! Zodat de verbeelding blijft bloeien, zodat we over onze eigen grenzen heen kunnen kijken, zodat er vanuit de oude verhalen nieuwe worden bedacht, met jonge vertellers, die waarschijnlijk weer andere literaire vormen zullen kiezen.’

Hoe werkt dat precies: kruisbestuiving in de literatuur? Hans Kesting, sinds 1987 verbonden aan het Internationaal Theater Amsterdam (ITA), gaf eerst een voorbeeld uit de praktijk. Hij droeg voor uit Heinrich von Kleists *Penthesilea*: de passage waarin de titelheldin aan Achilles uitlegt hoe de Amazonen hun vrouwenstaat stichtten en waarom zij zo worden genoemd. ‘De Amazonen of de boezemlozen!’ Zo herneemt de Duitse auteur (1777-1811) de oude Griekse mythe om er met eigen woorden een eigen betekenis in te leggen.

Joep Leerssen, hoogleraar Europese studies aan de Universiteit van Amsterdam, liet in zijn lezing zien hoe wijdvertakt de ondergrondse schimmeldraden van de literatuur zijn – een lezing die wegens zijn afwezigheid door ziekte werd uitgesproken door bestuurslid Marc Beerens. Van Miguel de Cervantes via Walter Scott naar Gustave Flaubert tot hedendaagse bewerkingen van *Madame Bovary*, die óók weer zijn verfilmd. Daarna spraken de schrijvers Nelleke Noordervliet en Niña Weijers met Guido Snel, collega van Leerssen aan de uva, en de laureate over beïnvloeding. Hoe werkt dat precies? Hoe vinden de pollen van voorgangers de weg naar hun werk?

Maar Dijkgraaf kreeg van Snel – terecht – het slotwoord. Het bleek een warme oproep om nieuwsgierig in het leven te staan. Het is allemaal na te lezen op de volgende pagina’s.

Aardappels schillen, de wereld lezen

HENK PRÖPPER

M argot, ik zou je duizend dingen kunnen zeggen over de talrijke momenten dat onze paden kruisten in het verleden. Ik zou anekdotes kunnen vertellen, en misschien komen die later vandaag nog wel, maar ik wil mij in eerste instantie laten leiden door je werk. Daarom herlas ik twee van je boeken: *Franstalige literatuur van nu*, en *Met Parijse pen*. Veelbetekenend zijn wellicht juist de ondertitels van die boeken: ‘Een vreemd soort geluk’ en ‘Literaire omzwervingen’. Die beide ondertitels leggen meer dan de titels zelf iets bloot van je persoon, je inzet, je zoektocht, de authenticiteit van je talent. Literatuur lezen en schrijven, de ontmoeting met mensen, wat zich daarin openbaart of aanwezig stelt is inderdaad, zo voel ik dat ook, een vreemd soort geluk. Een geluk dat nooit precies is te benoemen, nooit helemaal wordt gevangen, maar dat in de concentratie van de literaire vorm toch kan worden benaderd. Ernaar reiken is tegelijkertijd een vorm van zwerven, zoals ook het essayistische, onderzoekende schrijven een vorm van zwerven is.

De afgelopen week bracht ik de vroege ochtenden met je door, althans met je stem die klinkt in *Franstalige literatuur van nu*. Het is kloek, ruim driehonderd pagina’s lang, en het hield me opnieuw

geheel in zijn greep. Waarom? zo vroeg ik mij af. Wat maakt dit boek dat je bijna twintig jaar geleden uitbracht zo bijzonder? Het is niet alleen een formidabel overzicht van enkele decennia Franstalige literatuur, een moedige poging die in te delen, te beschrijven. Het is ook een poging recht te doen aan de ontwikkeling van een literatuur die hier te lande al vele malen dood is verklaard en die in het Angelsaksische geweld gemakkelijk over het hoofd wordt gezien. Omdat vrijwel niemand meer Frans leest, is het gemakkelijk te geloven dat de Franse literatuur dood is. Wat men niet lezen kan bestaat immers niet. Jij laat zien hoezeer dat een misvatting is, sterker nog hoe rijk, divers en veelkleurig de Franstalige literatuur van nu is, en hoeveel verbanden er eigenlijk bestaan met ontwikkelingen in onze eigen samenleving: politiek, sociologisch, psychologisch, in de omgang met onze geschiedenis, en met bladzijden in ons verleden die we het liefst snel omslaan.

Je overzicht is dus veel meer dan uitsluitend een weergave, je vertelt door jouw ogen, door jouw lectuur, een verhaal. Dat is het verhaal van mensen in een wereld die voortdurend verandert, in steeds nieuwe contexten en omstandigheden. De talrijke malen dat je optrad als interviewer of debatleidster op podia stond je daar ook in eerste instantie als mens, als lezend mens, gewapend met kennis, gevormd door studie, maar vooral ontwapenend, nieuwsgierig, open en warm. Zo werd je in Europees verband op talrijke podia en beurzen, in salons en uitgevershuizen een bemiddelaar tussen culturen, taalgebieden en mensen. Je uitsluitend daarmee kenschetsen zou je echter zeer tekortdoen. Want je werk getuigt ook van kritische zin, van afstand nemen wanneer dat noodzakelijk is, het is beslist niet volgend, het is eerder leidend als het erom gaat tendensen, stromingen in de samenleving te lezen, te plaatsen. Voor zo'n overzicht is ook het doorlichten van de tijd nodig, inzicht in de grote en kleine bewegingen van een tijdperk. Dat is het werk van de criticus die ook schrijver is.

Ik keer terug naar mijn ochtendlijke lectuur van *Franstalige literatuur van nu*, en de passages waar ik zelf een vreemd soort geluk

ervaar. Dat is wanneer ik je volg op je omzwervingen. Hoeveel duizenden kilometers heb je niet afgelegd om je boeken te schrijven, hoeveel uren gesproken met mensen die steeds opnieuw veroverd moesten worden om bereid te zijn iets wezenlijks te vertellen?

En wat dan opvalt te midden van het relaas van de schrijvers, hun ideeën, hun eigenaardigheden, hun roem, hun angsten, dat alles trouw en adequaat weergegeven – wat dan opvalt, is jouw eigen blik, daar waar je door het patina heen breekt van het beschaafde gesprek. Het is daar waar jouw schrijverschap zich ten volle openbaart, waar je benoemt wat niet de bedoeling was, wat aan de mensen ontschiet, en wat hun misschien wel het meest kenmerkt.

Ik zag je aardappels schillen met Éric Holder en in die bucolische sferen zijn werk doornemen, ik zag je op hotelkamers verkeren met een rokende, rochelende, hakkende Houellebecq, die je opmerkelijk vaak en rustig van repliek dient. Ik zag je praten met Annie Ernaux die je fantastisch analyseert, de ‘overloper’ zoals ze zelf zegt, die vanuit een familie van landarbeiders een gevierde schrijfster werd, verkerend in intellectuele kringen, maar als overloper nergens thuis. Dat was een grandioos portret dat over veel meer mensen gaat dan over de schrijfster alleen, zoals ook het portret van Houellebecq eigenlijk een feilloos sociologisch portret is van onze tijd met alle kloven, miscommunicatie, en de gestage groei van de onredelijkheid: je toont de verliefdheid op onredelijkheid die onze tijd typeert.

Jouw woorden blijven intussen precies en zuiver, zoals je ook in de omgang met mensen op alle podia van Europa nastreeft. Die onverstoorbaarheid, die hang naar het precieze weten, zonder te worden verstoord door het rumoer, dat maakt jouw werk zo bijzonder. En het geeft het geluk dat ik altijd in het lezen heb gezocht. Het is daarom met groot plezier dat ik je zo dadelijk de Gouden Ganzenveer zal overhandigen.

Dienstbaarheid met gezag

LAUDATIO MAARTEN ASSCHER

Volgens sommigen is het oorspronkelijk een uitspraak van Thomas Jefferson, anderen houden het op een gedachte die voor het eerst werd geformuleerd door het personage Karel de Grote in het toneelstuk *La Fille de Roland* uit 1875 van de tamelijk vergeten schrijver Henri de Bornier. Hoe dan ook, het beroemde citaat luidt: ‘Tout homme a deux pays: le sien et puis la France.’ Het ingebouwde masculiene van deze formulering wordt niet helemaal goedge maakt door het gegeven dat in het Frans het woord ‘homme’ zowel ‘man’ als ‘mens’ betekent, maar de waarheid die erin verwoord wordt geldt zeker voor Margot Dijkgraaf. Alleen al het feit dat zij er scherp aan hecht dat haar voornaam op zijn Frans wordt uitgesproken [maɪɡo] en niet op zijn Nederlands [marɣo], is daarvoor een indicatie. Maar waar het ons vandaag om te doen is, gaat verder, en ook verder terug.

Toen Hella S. Haasse een kleine twintig jaar geleden van Margot Dijkgraaf de vraag kreeg voorgelegd wat het ene beslissende boek in haar leven was geweest, noemde zij – karakteristiek eigenzinnig – in haar schriftelijke reactie meer dan dertig auteurs en hun werken. En zij besloot haar antwoord met de bekende-

nis: 'Ik beweeg me binnen een eeuwen omvattend continuüm van leesgenot en zelfontplooiing.' Met de nodige herkenning zal Margot Dijkgraaf deze laatste zin indertijd hebben gelezen, want het zijn woorden die op een programmatische manier ook haar eigen verhouding tot de literatuur karakteriseren. Afgezien van het zelf publiceren van fictie of het vertalen, wat zij althans bij mijn weten nooit heeft gedaan, heeft Margot zo ongeveer alle inhoudelijke rollen gespeeld die er ten opzichte van boeken te vervullen zijn.

Na haar studie Franse Taal- en Letterkunde in Amsterdam en Parijs en communicatiewetenschap in Utrecht, gaf zij eerst les op een lyceum in Amsterdam. Sinds 1988 werkt zij als literatuurcriticus op het terrein van de Europese en in het bijzonder de Franse literatuur voor *NRC Handelsblad*. In de loop der jaren modereerde ze programma's op literatuurfestivals als Winternachten, tijdens de *European Literature Night* en op het podium van de OBA. Ze fungeerde als jurylid van onder andere de AKO Literatuurprijs, de Libris Literatuur Prijs, de Jan Hanlo Essayprijs en de Europese Literatuurprijs. Het instellen van de laatstgenoemde prijs in 2011 was zelfs haar initiatief. Ook het medium tv benutte zij om schrijvers en boeken over het voetlicht te brengen, bij AT5 en in het VPRO-programma *Zeeman met Boeken*. Als eerste en langjarige directeur speelde ze een beslissende rol in de oprichting en bloei van het Amsterdamse academisch-culturele centrum SPUI25, nadat ze eerder al had gewerkt als directeur van het *Centre français du Livre* in het Amsterdamse Maison Descartes. En, *last but not least* (of beter gezegd: *enfin et surtout*), zij publiceerde een dozijn boeken over literatuur, trad op als moderator van talloze leesclubs en ze was redacteur van het tijdschrift voor wereldliteratuur *Armada*.

Maar al die recensies, die schrijversinterviews en die prachtige programma's, activiteiten en publicaties, hoe nuttig, mooi en belangrijk op zich ook, zijn toch slechts een deel van Margot Dijkgraafs professionele verhaal. Dat verhaal is nog een stuk groter, en wel op vijf manieren.

Op de eerste plaats speelt Margot Dijkgraaf sinds jaren ook een beslissende rol in het presenteren van Nederlandse en Vlaamse auteurs in Frankrijk. Niet alleen deed zij dat in Parijs, als Intendant Literatuur en Debat verbonden aan de Nederlandse Ambassade, maar evenzeer op literaire festivals door het hele land: in Arles, in Bordeaux, in Cognac, in Lyon, in Manosque, in Morges en in Montpellier. Dat is een ambassadoriale rol die zowel voor de optredende Nederlandstalige auteurs als voor Franse journalisten, critici en uitgeverijen van onschatbare waarde is gebleken.

Op de tweede plaats heeft zij zich bij haar belangstelling voor en kennis van de Franse literatuur nadrukkelijk aan de francofonie gecommitteerd. In onze tijd is dat het concept van een postkoloniale, zo inclusief mogelijke cultuur van het Frans als wereldtaal, een taal die door meer dan 250 miljoen mensen in tientallen landen wordt gesproken. Vanuit die achtergrond richt zij haar aandacht niet slechts op de gevestigde orde van het Parijse literaire bolwerk, maar volgt zij ook nadrukkelijk boeken, thema's en schrijvers uit Wallonië, uit Québec, uit Senegal, uit Congo, uit Algerije en uit al die andere landen die een aan de geschiedenis ontleende verbinding met het Frans hebben.

Op de derde plaats beperken haar activiteiten en publicaties zich bepaald niet tot de Franstalige literatuur, getuige de interviews die zij in de loop der jaren maakte met schrijvers als Elif Shafak, Juan Goytisolo, Olga Tokarczuk, Jens Christian Grøndahl, Jenny Erpenbeck, David Van Reybrouck en vele anderen. Een speciaal oog heeft zij daarbij steeds voor schrijvers die juist niet in één eenduidige nationale categorie te plaatsen zijn, die in meerdere culturen leven of in elk geval vanuit verschillende talige achtergronden schrijven, zoals de Frans-Libanese Amin Maalouf, de Algerijns-Duits-Franse filosofe en schrijfster Hélène Cixous of de Frans-Mauritiaanse Jean-Marie Gustave Le Clézio.

Daarbij heeft ook onze eigen literatuur steeds haar warme belangstelling. Zo schreef Margot Dijkgraaf boeken over Hella S. Haasse en Cees Nooteboom, twee schrijvers die je met een zekere

psychologie-van-de-koude-grond als haar Nederlandse literaire moeder en literaire vader zou kunnen beschouwen. Van die literaire vader heeft ze het kosmopolitisme geërfd, de belezenheid en de essayistische flair, van die moeder de historische belangstelling, de grondigheid van haar documentatie en het vermogen om personages – fictief of niet – op papier tot leven te laten komen. Van deze dubbele afstamming getuigt bijvoorbeeld de manier waarop zij in een boek als *Lezen in Frankrijk* uit 2018 het genre van de reisreportage met dat van het literaire essay verbindt. Aldus slaagt zij er bijvoorbeeld in om samen met Hélène Cixous de zestiende-eeuwse Michel de Montaigne prachtig tot leven te brengen, en vice versa. De vijfhonderd jaar die deze twee schrijvers scheiden, blijken inderdaad ‘een continuüm van leesgenot en zelfontplooiing’, niet slechts voor de auteur, maar vooral ook voor haar lezers. Eenzelfde procédé past zij toe in haar, samen met de fotograaf Bart Koetsier gemaakte boek, *Met Parijse pen*, een ontdekkingsstocht door de Franse hoofdstad met als gids de boeken van Leïla Slimani en Patrick Modiano, van Adriaan van Dis en Remco Campert, en diverse andere Nederlandstalige en Franstalige schrijvers.

Wat je als een vierde verruimende dimensie van haar literaire activiteiten zou kunnen beschouwen, is dat het niet alleen hedendaagse schrijvers en boeken zijn die Margot Dijkgraaf in publicaties en op podia tot leven weet te brengen. Haar diepe verbinding met auteurs uit het verleden blijkt onder andere uit haar essaybundel *Zij namen het woord* (2020). Daarin komen schrijfsters als Madame de Sévigné en Madame de Staël even energiek tot leven als Simone de Beauvoir, Maryse Condé en Annie Ernaux.

En dat brengt mij op de vijfde en zeker niet de minste programmatische laag in de literaire activiteiten van de laureate van vandaag, en dat is de onvermoeibare aandacht en prioriteit die zij geeft aan de vrouwelijke literaire stem. Uit alle traditionele lijstjes van bekroningen of overzichten van nominaties, zowel in Frankrijk als in Nederland, blijkt nog altijd hoezeer die vrouwe-

lijke stem versterking verdient. Interessant aan de benadering van Margot Dijkgraaf is de open, selectieve en zeer consistente houding die zij aanneemt ten opzichte van de vrouwelijke literaire traditie, die zij overtuigend van een eigen historische lijn voorziet, bijvoorbeeld door te laten zien wat Simone de Beauvoir nu zo interesseerde aan het schrijverschap van Colette. Dat is het type inhoudelijke interpretatie en contextualisering waar de vrouwelijke stem in de literatuur niet slechts luider, maar vooral ook rijker van wordt.

Tot slot nog een enkel woord over de verdiensten van Margot Dijkgraaf als interviewer. Nederlandstalige auteurs betitelen haar in die rol als sensibel, erudiet en breed georiënteerd. Zij geldt als een meesteres in het stellen van korte, scherpe en open vragen, zodat de geïnterviewde schrijver alle kans krijgt om zijn of haar verhalen over eigen werk te vertellen. Deze dienstbaarheid, die ook een vorm van bescheidenheid is, is in feite exemplarisch voor alles wat Margot Dijkgraaf in de afgelopen meer dan dertig jaar voor de Franstalige, de Nederlandstalige en de Europese literatuur heeft betekend.

Dat zij deze dienstbare rol met zoveel gezag vervult, is de Republiek Frankrijk in de afgelopen jaren niet ontgaan. In 2001 werd Margot Dijkgraaf benoemd tot Chevalier des Arts et des Lettres, in 2009 gevolgd door haar benoeming als Chevalier de la Légion d'honneur. En nu voegt Nederland zich bij die Franse eerbewijzen door haar, op grond van een unanieme voordracht, te benoemen tot 'Chevalier de la Plume d'Or', oftewel laureate van de Gouden Ganzenveer 2021, een bekroning waarmee ik haar van harte gelukwens.

Koester de literatuurboom!

DANKWOORD MARGOT DIJKGRAAF

Zo'n tien jaar geleden strikte ik Frans Timmermans als voorzitter van de jury van de Europese Literatuurprijs, een Nederlandse prijs voor de beste in het Nederlands vertaalde Europese roman (en zijn vertaler). Tijdens de lunch waarbij we de juryleden toelichting gaven op de taak die hen wachtte, zat ik naast hem. 'Erg leuk om veel literatuur uit Europa te lezen, de komende tijd', zei hij tegen mij, 'al raadt mijn partij mij ten zeerste af literaire schrijvers te citeren als ik ergens het woord neem. Dat is niet goed voor mijn imago.'

Het moet rond dezelfde tijd geweest zijn dat ik, na een literaire avond in het Maison de la Poésie in Parijs, in gesprek raakte met een jurist, die in de Assemblée zat, de Franse Tweede Kamer. Hij vertelde over zijn carrière, die verliep voorspoedig, maar hij had één probleem: hij had nog geen roman of essay gepubliceerd. Zonder een boek op zijn naam werd hij niet voor vol aangezien.

Het ene Europese land is het andere niet.

Al jong was ik een gretige lezer en nieuwsgierig naar literatuur van buiten onze grenzen. Het buitenland was in mijn Zuid-Limburgse jeugd niet ver weg. Vanuit ons huis fietste ik binnen een

half uur de grens over en was ik in een andere wereld, met andere verkeersborden, een andere sfeer en een andere taal.

Dat gevarieerde landschap van culturen en meningen over die culturen weerspiegelt zich in de positie van de schrijver. In het ene land wordt hij op een voetstuk geplaatst, is hij imposant als een oude beuk, een wijze eik, als een ziener, iemand met overzicht die over alles een mening heeft ontwikkeld. In het andere land staat hij gewoon, net als ieder ander, als een eenvoudige korenaar op een akker.

Jarenlang heb ik Europese schrijvers bevraagd en over hun werk geschreven. In mijn boek *De pen van Europa* liet ik er een aantal aan het woord. Is er zoiets als een Europese literatuur? vroeg ik hen, voelden zij zich auteurs van Europese snit? Ja, was vaak hun antwoord, alle literatuur was geschreven op de schouders van de Europese literaire reuzen. Ik onderzocht hoe ik hen naar Nederland kon halen, voor een optreden, voor een interview. Andersom zette ik in Frankrijk of in een ander buitenland Nederlandstalige auteurs op een podium en ontmoette daar weer andere schrijvers. Wie het raam opent, krijgt een heldere blik. Kruisbestuiving doet wonderen. In het zo sterk Angelsaksischgerichte Nederland, keek ik juist naar de Franstalige wereld. En dan vooral naar geweldige vrouwelijke auteurs. Hoe veranderden zij de literatuur? Ik portretteerde er een aantal in *Zij namen het woord*, mijn boek over rebelse vrouwen in de Franse letteren.

De afgelopen jaren werkte ik bijna voor de helft van mijn tijd in Frankrijk. Corona maakte daar tamelijk abrupt een einde aan. Ik ging in mijn huis grasduinen en vond een koffertje dat ik decennialang onder mijn moeders bed had zien liggen. Toen ik het opendeed, was het eerste dat ik zag een portretfoto van mijn grootvader. Ik heb hem nooit gekend, ik wist eigenlijk bijna niets van hem – hij stierf jong, op zevenenveertigjarige leeftijd, in 1934.

Ook vond ik een vergeelde, gescheurde envelop uit de jaren twintig. Die bevatte een artikel van zesentwintig met de hand geschreven bladzijden, in het Duits, in priegelig kleine letters. Het

bleek een tekst van mijn grootvader over *Penthesilea*, een tragedie van de Duitse schrijver en dichter Heinrich von Kleist. Penthesilea is in de mythologie de koningin van de Amazonen, een legendarisch leger van strijdbare, dappere vrouwen. Mijn grootvader bleek geschreven te hebben over een rebelse vrouw in de letteren – ruim een eeuw voordat ik dat deed. Ik wist niet wat ik zag.

Ik nam contact op met het stadsarchief van Goes, de geboorteplaats van mijn grootvader. Een hulpvaardige archivaris begon me het ene na het andere document toe te sturen. ‘Zaadhandelaren’ stond op gezinskaarten, ‘boomkwekers’ was vermeld in bevolkingsregisters.

Opvallend genoeg heb ik behalve voor literatuur ook een voorliefde voor bomen. Net als mijn moeder fotografeerde ik vakanties lang alleenstaande zomereiken en lindebomen in de omgeving van Bergen, cipressen en parasoldennen in Zuid-Frankrijk, ceders bij kastelen in de Loire, eiken in Noord-Italië, besneeuwde den- nen in de Alpen. Zo heb ik ook de majestueuze beuken en ceders in Nohant, het domein van de Franse schrijfster George Sand, bewonderd; en de oeroude eiken in het park van het kasteel van Madame de Staël, in Coppet, aan het meer van Genève.

Zo’n vijftien jaar geleden ontmoette ik Juan Goytisolo, een Spaanse schrijver wiens werk in Spanje pas na de dood van Franco kon verschijnen. Hij woonde de helft van de tijd in Marrakesh, de andere helft in Parijs. Ik was geïntrigeerd door de titels van zijn boeken: *L’arbre de la littérature* (De boom van de literatuur), *La forêt de l’écriture* (Het woud van het schrijven). Hij vertelde mij hoe hij de literatuur zag als ‘pollenisatie’, een term uit de biologie. Net als pollen van bomen of planten verspreidt een roman als het ware via de wind zijn sporen en zaden naar andere delen van Europa, waar ze nieuwe romanschrijvers beïnvloeden, nieuwe lezers vinden. Die bomenmetafoor sprak me meteen aan.

In *L’arbre de la littérature* betoogt Goytisolo dat een auteur, vanaf de eerste letter die hij schrijft, te maken krijgt met een boom. Hij moet het leven van die boom verlengen en vooral verrijken. Hoe

hoger, dikker en voller hij is en hoe meer vertakkingen de boom heeft, des te meer mogelijkheden tot ‘spel en avontuur’ de schrijver heeft. Wie zijn spoor wil nalaten gaat via die boom een dialoog aan met zijn eigen tijd. Maar hij zal ook het verleden omarmen, hij zal kiemen van de moderne wereld ontdekken in voorbije eeuwen. Hij zal zich buigen over de oude wortels, de jonge spruiten en de nieuwste scheuten en ontdekken dat ze ondergronds raken aan diepere lagen uit heel verschillende culturen.

Bij het schrijven van mijn boek over rebelse vrouwen in de Franse literatuur, constateerde ik precies die onderlinge verbondenheid. De Franse Lydie Salvayre voelt zich verwant met schrijfsters uit vroeger tijden, zoals Colette, Virginia Woolf en Sylvia Plath. Ze maakt deel uit van een vrouwelijke schrijvende gemeenschap. Die andere vrouwen heeft ze natuurlijk nooit ontmoet, ze leefden ver voor haar tijd. Zo bewonderde George Sand Germaine de Staël, was Simone de Beauvoir vereerd Colette te ontmoeten, droeg Françoise Sagan George Sand een warm hart toe, groeide Annie Ernaux op met het oeuvre van Simone de Beauvoir. Zo vliegen literaire pollen van de ene naar de andere eeuw en reiken deze schrijfsters elkaar de hand – elkaar en ons.

In de tijd van mijn grootvader, zo constateerde ik de afgelopen maanden, gold het literatuuronderwijs als dé manier om jonge mensen te vormen. Dat is inmiddels wel anders. De letteren en geesteswetenschappen staan onder druk, aan universiteiten wordt juist op deze leveranciers van inzicht en begrip bezuinigd. De studies Frans en Duits lopen, als aparte academische disciplines, het risico te verdwijnen. Voor wat mijn grootvader in de klas het liefste deed, voorlezen en vertellen over boeken en schrijvers, is in het huidige voortgezet onderwijs nauwelijks nog tijd. We moeten een manier vinden om in het zo rijke en welvarende Nederland de laaggeletterdheid tegen te gaan en de taalbeheersing te bevorderen, blijven uitleggen dat het lezen van literatuur allesbehalve tijdsverspilling is. Gelukkig zijn er allerlei uitstekende initiatieven van uitgevers, schrijvers, boekhandels, de CPNB en het

MARGOT

DIJKGR

Letterenfonds om er maar een paar te noemen. En recent slaagde de #BOOKTOK er ook in jongere lezers te winnen. Het lezen van literatuur jaagt de eigen creativiteit aan. Het is zeker nuttig om een Excelsheet te begrijpen, maar het is net zo wezenlijk om een literaire tekst te kunnen vatten. Internet heeft onze wereld vele malen groter gemaakt, het beeld heeft veelal de plaats ingenomen van het geschreven woord. Maar is dat genoeg om de huidige wereld te lezen, om te proberen betekenis aan het leven te geven?

De docenten van nu zijn grotendeels opgegroeid in een beeldcultuur, het algoritme regeert, artificial intelligence beheerst ons leven meer dan we soms zelf in de gaten hebben. Nederland leeft in protocollen, alles en iedereen wordt voortdurend gecontroleerd en geëvalueerd. Waar blijft het niet-meetbare, het niet direct efficiënte, het niet-nuttige, kortom het zout des levens? Literatuur gaat over de ander die niet op ons lijkt, over diegene dus die ons laat zien hoe de wereld er vanuit een ander perspectief uitziet. Wie de luiken opent wordt wijzer, weerbaarder, leert relativiseren, ontsnapt aan zijn eigen beperkte wereld. Natuurlijk heeft de literatuur op zich geen macht. Maar helemaal machteloos is zij niet. Literatuur laat complexiteit zien, biedt nuance, en dat is iets waar menigeen in onze gepolariseerde wereld naar snakt.

Een paar maanden geleden werd *Penthesilea* gespeeld op het Festival van Avignon, in de bewerking van Marie Dilasser. Zij had de klassieke tragedie vrij geïnterpreteerd. Haar *Penthesilea* was een politiek pamflet waarin alle hete hangijzers van onze tijd aan de orde kwamen: van klimaat, gender en kleur tot armoede, macht en ongelijkheid. Dat alles in monologen en met een duistere enscenering, in een gewelf van een middeleeuwse abdij diep onder de grond, alleen verlicht door kaarsen. Zo buigt steeds opnieuw een volgende generatie kunstenaars zich over de mythe van de rebelse vrouwelijke stem. De mythe blijft klinken, plant zich op allerlei manieren voort en verrijkt de Europese cultuur. Iedere mythe creëert zijn echo, resoneert in het werk van anderen. Zoals Juan Goytisolo het zei: de boompollen worden meegevoerd door

de wind en op de plek waar ze neerkomen ontkiemt een nieuwe literaire interpretatie en een nieuw kunstwerk. Laten we ze koesteren, die pollen! We moeten hem voeding geven, die literatuurboom! Zodat de verbeelding blijft bloeien, zodat we over onze eigen grenzen heen kunnen kijken, zodat er vanuit de oude verhalen nieuwe worden bedacht, met jonge vertellers, die waarschijnlijk weer andere literaire vormen zullen kiezen.

Dat ik voor dit mooie werk nu een fantastische erkenning krijg, is volstrekt onverwacht en bijzonder eervol. Van ganser harte dank ik de leden van de Academie De Gouden Ganzenveer. Ik beschouw het ook als een erkenning van het werk van vrienden en collega's in de literatuur, aan beide kanten van onze grens: er zijn zoveel verschillende manieren om de literatuurboom te eren. In een persoonlijker sfeer gaat mijn grote dank uit naar Bart en onze kinderen, Barteld en Heleen, die al dat lezen en reizen van mij niet alleen vrolijk hebben verdragen, maar ook steeds hebben toegejuicht.

Wilt u, tot slot, nog weten aan wie Frans Timmermans, als voorzitter van de jury van de Europese Literatuurprijs in 2011, de prijs uitreikte? Aan de Frans-Senegalese schrijfster Marie NDiaye, die bekroond werd voor haar roman *Drie sterke vrouwen*, een geweldig boek over drie strijdbare Senegalese vrouwen die geen macht hebben, maar wel degelijk hun sporen zullen nalaten.

Penthesilea

HEINRICH VON KLEIST

Fragment, vertaling Gerrit Komrij

— ACHILLES

Hoe komt het, wonderbare vrouw, dat jij,
Gebiedster van een heerschaar, een Athene,
Als neerwaarts uit de wolken, ongekrenkt,
Opeens in onze strijd voor Troje valt?
Wat drijft je toch, van top tot teen gepantserd,
Vol niet te vatten woede, als de Furiën,
Zo tegen het geslacht der Grieken op;
Jij, die je enkel vredig in je schoonheid
Te tonen hoeft, liefvallige, om het hele
Geslacht der mannen in het stof te zien?

— PENTHESILEA

Ach, Nereïdezoon: – ze is me niet
Vergund, de kunst, de zachtere, der vrouwen!
Niet, als de dochters van jouw land, op feesten,
Wanneer voor uitgelaten wedkampen
De wonderschone jonkheid samenstroomt,
Mag ik me mijn beminde uitverkiezen;
Niet met een ruiker, zus of zo geschikt,

En een verlegen blik, hem tot mij lokken;
Niet in het nachtegaal-doorgorgelde
Granaatwoud, als de ochtend gloeit, hem zeggen,
Geklonken aan zijn borst, dat hij het is.
Ik moet hem zoeken op het bloedig slagveld,
De jongeling, op wie mijn keuze viel,
En hem dan optillen met bronzen armen,
Die rusten zal aan deze weke borst.

— ACHILLES

Waaruit spruit toch, en waarvandaan zo'n wet,
Onvrouwelijk, vergeef me, onnatuurlijk,
De overige mensenwereld vreemd?
Wees duidelijker.

— PENTHESILEA

Wel! Hoor wat ik zeg.—
Waar nu het volk der Amazonen heerst,
Daar leefde eens, de goden onderworpen,
Een stam van Scythen, vrij en onverschrokken,
Gelijk aan ieder ander volk op aarde.
Ontelbare eeuwen lang al noemde hij
De Kaukasus, van vruchten zwaar, de zijne:
Tot Vexoris daar opdook aan de voet,
De koning van de Ethiopiërs,
En de in strijd verbonden mannen velde,
Zich door de dalen stortte, grijsaards, jongens,
Al wat zijn blanke zwaard zag, neermaaide:
Weg was het hele puikjuweel der wereld.
De overwinnaars kropen, als barbaren,
Gruwzaam in onze hutten, aten daar
De vruchten die ons rijke land hun bood,

En, ons de volle maat der schande schenkend,
Dwongen zij nog de tol der liefde af:
Ze sleurden van de graven van hun mannen
De vrouwen mee, hun snode bedden in.

— ACHILLES

Verdelgend was het lot, o koningin,
Dat aan je vrouwenstaat het leven schonk.

— PENTHESILEA

Maar alles schudt, wat hij niet draaglijk vindt,
De mens weerspanning van zijn schouders af;
Hij duldt alleen de druk van matig lijden.
Stil en verstolen lagen nachtenlang
De vrouwen in de Marstempel, en holden
De treden uit met smeekbeden en tranen.
Hun bedden vulden de onteerden op
Met dolken, scherp geslepen, en gedreven
Uit opsmuk, bij de vlammen van de haard,
Uit snoeren, ringen, gespen; slechts de bruiloft
Van Vexoris, de vorst der Ethiopiërs,
Met Tanaïs, de vorstin, werd verbeid,
Om zo de borst van elke gast te kussen;
En toen het bruiloftsfeest gekomen was,
Dreef in zijn hart haar dolk de koningin;
De echt voltrok thans Mars, en niet die snoodaard:
Heel dat bloeddorstige geslacht, met dolken
Werd het tot stervens toe gekitteld, in één nacht.

— ACHILLES

Zo'n daad valt van die vrouwen te begrijpen.

En dit nu werd besloten in de volksraad:
Vrij, als de wind op open vlaktes, zijn
Vrouwen, die zulk een heldendaad volbrachten,
En niet meer dienstbaar aan het mannenvolk.
Een mondige staat moet worden opgericht,
Een vrouwenstaat, niet langer overschreeuwd
Meer door heerszuchtige mannenstemmen,
Die zelf in waardigheid zijn wetten opstelt,
Zichzelf gehoorzaamt, zich ook zelf verdedigt:
En Tanaïs, zo heet haar koningin!
Een man, wiens oog ooit deze staat aanschouwt,
Die zal dat ook meteen voor eeuwig sluiten;
En zo er nog een jongen wordt geboren
Uit de omhelzing der tirannen, hij
Volge zijn woeste vaders naar de Orkus!
Meteen stroomde de Arestempel vol
Met mensen, om de grote Tanaïs
Als schutsvrouw van die staatswet te bekronen.
Maar net toen zij, op 't plechtigste moment,
De altaartrap besteeg, om daar de boog,
De grote, gouden boog van 't Scythenrijk,
Eens het bezit der koningen, te nemen
Uit handen van de hogepriesteres,
In vol ornaat, werd er een stem vernomen:
'Hij zal alleen de hoon der mannen wekken,
Zo'n staat, en zwichten voor de eerste aanval
Van het naburig oorlogszuchtig volk:
Daar zwakke vrouwen, met hun last van borsten,
De sterke boog immers nooit in hun leven
Zo licht hanteren kunnen als de mannen.'
De koningin hield zich een wijle stil,
En wachtte hoe die woorden zouden vallen;
Maar toen die sfeer van lafheid om zich heen greep,

Rukte zij zich haar rechterborst af, doopte
De vrouwen, die de boog eens zouden spannen,
En stortte, nog voordat ze klaar was, in:
De Amazonen of de boezemlozen!
Daarop werd haar de kroon op 't hoofd gezet.

Het voortplantings- vermogen van de literatuur

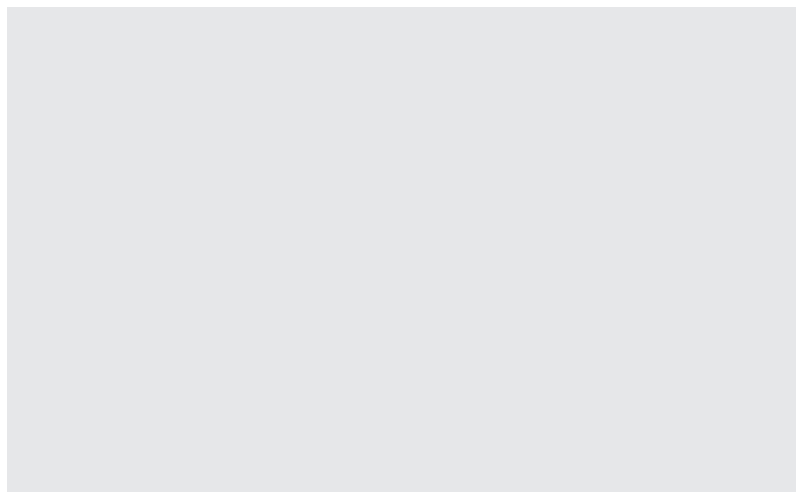
JOEP LEERSSEN

We kunnen boeken vergelijken met paddenstoelen in het bos. Sommige zijn mooi, andere afzichtelijk, sommige giftig, andere geestverruimend. Het is altijd een speciaal momentje om er tijdens je wandeling eentje te zien, en zoals dat vaak gaat: als je er eenmaal oog voor hebt gekregen, zie je er steeds meer.

Maar terwijl elk individueel boek ons treft, zijn er ook dingen die je niet ziet, en dat is wat de literatuur raadselachtig maakt, net zoals paddenstoelen altijd iets geheimzinnigs hebben, iets tersluiks. Waar komt bijvoorbeeld een heksenkring vandaan?

Hoe heeft elk van die paddenstoelen besloten om nou juist daar te gaan groeien waar hij samen met zijn soortgenoten een cirkel vormt? Of, om dat op boeken toe te passen: wie verklaart bijvoorbeeld waarom laat in de jaren 1970 zo'n enorme golf van nostalgische romans, films en tv-series losbarstte waarin mensen snikkend neervielen, zwelgend in de nadagen van het Britse Empire vijftig jaar tevoren, net toen in Nederland de Tempo Doe-loe-mode heerste en de Indochinese romans van Marguerite Duras

school waren gaan maken? En is het niet geheimzinnig dat twee heel verschillende boeken, *De stille kracht* van Louis Couperus en *Le Vice-Consul* van Marguerite Duras, allebei dezelfde lome, klamme, hypnotische vertelstijl hanteren?

Dat soort thematische echo's wordt des te intrigerender als we vaststellen dat ze niet alleen verschillende landen en decennia bestrijken, maar dat ze bovendien ook over de randen van de gedrukte bladzijde heenreiken. De koloniale nostalgie-golf van de jaren 1970 en 1980 bereikte het publiek voornamelijk via bioscoop en televisie, en de producties uit die jaren leiden nu nog een taai leven via Netflix of dvd-boxen die je op Bol.com of Amazon kunt kopen. Van het boekwerk naar de bioscoop of van de televisieserie naar de laptop.

Boeken staan geworteld in het schrijfwerk van hun auteur, maar die plaats van herkomst is een startbaan, geen cachot. Pad-denstoelen staan op hun plek, maar hun stuifmeel waait alle kanten op. Om diezelfde reden is het een blikvernaauwing om literatuur primair naar nationaliteit in te delen. De koloniale geschiedenis van Nederland, Groot-Brittannië en Frankrijk verschilt in veel opzichten, maar de literaire respons op het tanende koloniale

machtsgevoel geschiedt in een gezamenlijke Europese koorzang.

De paddenstoelen van deze heksenkring delen niet alleen een luchtruim waarin hun miljarden sporen rondzweven; ze delen ook een ondergronds wortelsysteem: het mycelium, een wirwar van onderlinge verknoppingen en vertakkingen. Het modieuze Engelse woord daarvoor is *entangled* maar mij doet het ook denken aan de neuronen waarmee onze hersencellen met elkaar contact houden.

Al die paddenstoelen die in een heksenkring staan zijn eigenlijk één enkele plant, met alleen de knoppen zichtbaar bovengronds. Daarom kunnen ze soms zo'n onthutsend regelmatige cirkelopstelling aannemen. Zo ook zijn alle boeken onderling verknoopt als de zichtbare knoppen van één literatuur. En als het al een probleem is om de plaats van herkomst vast te pinnen, is het helemaal onbegonnen werk om uit te zoeken waar de wolk van onzichtbare sporen naartoe leidt die paddenstoelen op de wind laten wegzeilen. Een boek is een tijdelijk knooppunt tussen duizenden lijnen van herkomst en miljoenen richtingen waarin het kan uitwaaieren.

Wat maakt nu een literaire tekst 'goed', of 'belangrijk'? Is het een kwestie van het mycelium, de veelzeggende herkomst, waardoor een werk *exemplarisch* wordt? Is het een kwestie van de sporen, de wijd uitvliegende diffusie, waardoor een werk *invloedrijk* wordt? Of zit het hem in de champignon zelf, heeft het te maken met de aansprekendheid en de geslaagde vormgeving van het verhaal, waardoor een werk *geliefd* wordt?

De plots opduikende koloniaal-nostalgische films en tv-series van 1975-1985 zijn soms bewerkingen van literaire klassiekers (Couperus' *De stille kracht*, E.M. Forsters *A Passage to India*, Marguerite Duras' *Le Vice-Consul*, door haarzelf verfilmd als *India Song*). Maar het kan ook gaan om een geliefde bestseller uit de escapistische amusementslectuur (*The Far Pavilions*, naar een boek van M.M. Kaye). Ergens halverwege dat spectrum van canon tot kaskraker staat de tv-serie *The Jewel in the Crown*, naar een romancyclus van

Paul Scott. Over de respectieve merites valt veel te zeggen, en wat je erover kunt zeggen verandert steeds. Ook omdat onze visie op het koloniale verleden een steeds langere en verschuivende slagschaduw legt over onze samenleving.

Exemplarisch, invloedrijk, geliefd? Wat mij het meeste boeit, is hoe die *inhoudelijke* allure van de individuele tekst samenhangt met het mycelium en het stuifmeel. Het lijkt er soms op alsof bepaalde boeken een stille kracht hebben die ons uitnodigt om een tekst die klaar is, en uitgelezen, weer van de plank te halen en er opnieuw mee aan de slag te gaan.

Die terugkeer kan vlug gebeuren of met vertraging. De vijf verfilmingen gaan over boeken die respectievelijk dateren uit 1900, 1924, 1965, 1966 en 1978, en kwamen tot stand in respectievelijk 1974, 1984, 1984, 1975 en 1984. Die data, en de verschuivende tijdspannes tussen origineel en verfilming, bieden veel stof tot nadenken. Maar hoe dan ook: iets is er, dat ons niet loslaat. We keren ernaar terug, en die blijvende behoefte is de reden om nieuwe edities te drukken, maar ook om een remake te maken: een geïllustreerde editie, een editie voor de jeugd, een theaterbewerking, verfilming, en, godbetere 't, een musical.

Dat heet technisch een 'remediatie', een verkassing van het ene medium naar het andere. Het is zo oud als de uitbeelding van Bijbelse verhalen in getijdenboeken. Lang is remediatie gezien als een bijverschijnsel, letterlijk een spin-off, iets dat spettert boven de koekenpan van de literatuur. Maar de laatste tijd wordt duidelijk dat het vermogen om herbewerkingen te inspireren een graadmeter is van die stille kracht van de literatuur, die allure die ons verleidt tot een steeds hernieuwd rendez-vous. En het is niet alleen de lezer die dat ondergaat, maar ook de schrijver. Als de kracht van de literaire schepping een vorm is van creativiteit, dan behelst dat ook een vermogen om uit de inspiratie nieuwe, andere inspiratie te genereren. Creatie wordt dan procreatie, voortplanting. De hernieuwing van de *Odyssee* in de vorm van James Joyce's *Ulysses* is een overbekend voorbeeld. (ik ontleen dit

concept van procreativiteit, en dus van het literaire vermogen tot voortplanting, aan Ann Rigney.)

Daar valt veel over te zeggen. Maar ik wil eindigen met dit sublieme paddenstoeltje: Flauberts *Madame Bovary*.

Dat het boek uit 1857 veel herdrukt is en ook tot verfilmingen heeft geleid zal u niet verbazen. Twaalf films, een opera, een toneelbewerking en natuurlijk een verstripping. Het wachten is op de Endemol-productie. Een tragische *Luizenmoeder*, zeg maar.

Maar de boeiendste remediaties gaan verder dan alleen een overheveling van romantekst naar toneelstuk of graphic novel. De procreativiteit van *Madame Bovary* uit zich met name in het flexibele aanpassingsvermogen van het verhaal, dat in heel andere settings opnieuw verteld kan worden. Het verhaal is door David Lean getransplanteerd naar de setting van het Ierland van 1920. (*Ryan's Daughter* is trouwens gemaakt door de man die ook *A Passage to India* heeft verfilmd.) Maar de meest creatieve herwerking was ongetwijfeld de graphic novel van de hand van de Engelse Posy Simmonds, onder de titel *Gemma Bovary* (1999). Simmonds houdt zich niet slaafs aan de tekst maar voegt er een nieuwe dimensie aan toe, en situeert het verhaal in een *writers' retreat*, een zomerhotel voor welgestelde mensen met literaire ambities. En die hedendaagse, satirische *Gemma Bovary* is vervolgens heel aardig naar voren gebracht in de Frans-Britse filmproductie uit 2014.

Als je je afvraagt wat die postmoderne film uit 2014 nog te maken geeft met het originele boek, dan vind je het antwoord in het *mycelium* van Flaubert.

Flaubert had de kunst van *Madame Bovary*, via Balzac en Stendhal, afgekeken van de grondlegger van de 19e-eeuwse romankunst: Walter Scott. Al die schrijvers probeerden om geloofwaardige, realistische romans te verzinnen over romantische, wereldvreemde personages. Dit is hoe Flaubert Emma's toenemende wereldvreemdheid beschrijft onder verwijzing naar de romantiek van Scott:

Avec Walter Scott, plus tard, [Emma] s'éprit de choses historiques, rêva bahuts, salle des gardes et ménestrels. Elle aurait voulu vivre dans quelque vieux manoir, comme ces châtelaines au long corsage, qui, sous le trèfle des ogives, passaient leurs jours, le coude sur la pierre et le menton dans la main, à regarder venir, du fond de la campagne, un cavalier à plume blanche qui galope sur un cheval noir. (HOOFDSTUK 6)

Er zindert dan ook constant een spanning tussen de heftige emoties van Emma Bovary en de ietwat zure, geresigneerde levensvisie van de verteller Flaubert. Is het een toon van cynisme, of een toon van deernis? Die dubbelzinnigheid maakt misschien de kracht uit waardoor het boek boven een plat melodrama wordt uitgetild en waardoor het zo herleesbaar en ongrijpbaar blijft.

En juist die techniek had Scott zelf als pionier toegepast in zijn *Waverley*: een ironische roman over een al te enthousiaste en naïeve jongeman ('the dainty, squeamish, and fastidious taste acquired by a surfeit of idle reading [...] rendered our hero unfit for serious and sober study'). Net als Madame Bovary wordt Edward Waverley een beetje van de wijs gebracht door het lezen van al te veel hoogdravende romannetjes.

De moraal van het verhaal: van te veel literatuur word je krankzinnig. En Scott geeft op zijn beurt toe dat hij die formule had afgekeken van het grote oerprototype van de Europese romankunst: Don Quichot. Waverley's hoogdravendheid is een milde variant van de totale waanzin waaraan de held van Cervantes ten prooi valt.

[...] the reader may perhaps anticipate, in the following tale, an imitation of the romance of Cervantes. But [...] my intention is not to follow the steps of that inimitable author, in describing such total perversion of intellect as misconstrues the objects actually presented to the senses, but that more common aberration from sound judgment, which apprehends occurrences indeed in their reality, but communicates to them a tincture of its own romantic tone and colouring.

Zo wordt het mycelium rondom Madame Bovary een cultureel doolhof, want Scotts *Waverley Novels* en Cervantes' *Don Quijote* hebben allebei hun eigen, duizendvoudige sporen van procreativiteit getrokken, met navolgingen en bewerking, musicals en tv-series.

En de boodschap van dat alles is zo'n beetje de centrale boodschap van de Europese literatuurgeschiedenis: van te veel literatuur word je krankzinnig, of ten minste een beetje draaierig. Een beetje een rare conclusie voor de winnares van de Gouden Ganzenveer!

Maar Margot Dijkgraaf is, bij al haar belezenheid en liefde voor het boek, een toonbeeld van beheerste redelijkheid. Wat wij delen, denk ik, is de liefde, niet alleen voor het boek op zich, maar ook voor de procreativiteit van de literatuur. Het is een stille kracht die kunstvormen en nationaliteiten bij elkaar brengt en over en weer inspiratie en kruisbestuivingen mogelijk maakt. Dat heb ik ook geleerd van Pieter Steinz, ontvanger van een ereveertje van Academie De Gouden Ganzenveer, en *dit* heb ik met name geleerd van de laureaat van dit jaar: dankzij de literatuur staan wij met onze voeten op de grond, met onze haren in de wind en met ons hoofd in de wolken.

Soms moet je ook nee zeggen

DE OVERDRACHT VAN EUROPESE VERHALEN

Verhalen waaieren moeiteloos uit over de grenzen van landen en taalgebieden. Als de pollen van een boom, zoals Margot Dijkgraaf vertelde in haar dankwoord. Als het stuifmeel van paddenstoelen, zoals Joep Leerssen stelde in zijn lezing. Maar hoe werkt dat in de alledaagse praktijk van een schrijver? Daarover ging Guido Snel, docent Europese Letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam, in gesprek met twee schrijfsters van verschillende generaties: Nelleke Noordervliet en Niña Weijers. En natuurlijk met de laureate zelf.

— SNEL

Ongetwijfeld kijken jullie allebei anders naar jullie eigen werk. Jullie hebben zo'n andere schrijfervaring. De een heeft een groot en rijk oeuvre, de ander heeft nog maar twee – fantastische – romans op haar naam staan. Heb jij, Nelleke, daarom, beter zich op waar jouw werk vandaan komt? Op de plek in de woud van de letteren waar jij ontspringt?

— NOORDERVLIET

Het gekke is dat ik precies hetzelfde tegenover mijn werk sta als ik vermoed dat Niña tegenover het hare staat. Het schrijven is één

onafgebroken stroom in je bewustzijn. Je probeert steeds weer antwoord te geven op de vragen die je jezelf hebt gesteld: Hoe moet ik leven? Hoe zit de wereld in elkaar? Je kunt nooit zeggen: dit was het begin, dat was het einde, waarna je, het geheel overziend, het grote antwoord op die vragen blijkt te hebben gegeven.

Mijn oeuvre is ook nog niet af. Ik weet dat ik door mijn leeftijd niet meer zo veel boeken kan maken. Ik word negentig, daar niet van, maar als ik de laatste vijf jaar gaga ben, heb ik nog maar tien jaar, waarin ik pakweg drie romans kan schrijven. En ook al worden die boeken misschien allengs dunner, het formuleren van een antwoord op de vraag wat het allemaal betekent, is nog steeds gaande. Mijn werk is nog nat.

— SNEL

Voordat jij in 2014 debuteerde, Niña, zag ik op Facebook een foto van jouw werkkamer. Op jouw bureau lag een verhalenbundel van de Joegoslavische schrijver Danilo Kiš. Toen we elkaar destijds weleens troffen in SPUI25, vertelde jij me dat je ooit college bij mij hebt gevolgd over die bundel. Nu zei Kiš over beïnvloeding, en hij haalde daarbij graag Borges aan, dat iedere schrijver zijn eigen voorganger creëert. Herken jij je daarin?

— WEIJERS

Grappig dat je dit vertelt. Want bij wat Margot de kruisbestuiving noemt, is het niet alleen belangrijk dat je de juiste boeken leest, maar ook dat je de juiste mensen ontmoet, die je die boeken aandragen. Zo heb ik dankzij jou Kiš leren kennen – een schrijver die ontzettend indruk heeft gemaakt en wiens boek heel belangrijk voor mij is geworden. Vaak gebeurt die kruisbestuiving onbewust. Ik volgde gewoon college bij je. Ik wist ook niet dat en hoe die verhalenbundel invloed zou hebben.

— SNEL

En ik dacht nog wel dat ik tijdens de colleges in de leegte praatte!

— WEIJERS

Maar ik ben het met Nelleke eens. Je hoopt wel dat je antwoorden een steeds grotere helderheid krijgen – ook als dat misschien een illusie is. Als je me in 2014, of nog eerder toen ik net was begonnen met schrijven, had gevraagd waarom ik schrijf, had ik echt geen enkel ander antwoord gehad dan: omdat ik zo van lezen hou. Nu is dat nog steeds het antwoord, maar kan ik het genuanceerder en gedetailleerder verwoorden. Bij de vraag naar beïnvloeding geldt hetzelfde, maar is het nog moeilijker om te antwoorden, omdat de invloed steeds verandert. Beïnvloeding is niet statisch. Dat maakt het ook zo’n rotvraag: wie zijn je favoriete schrijvers? Behalve de eeuwige schrijvers, waarvan iedereen zegt: ‘ja, die’, veranderen de namen voortdurend.

— SNEL

Ik had dan ook angstvallig vermeden de vraag te stellen door wie jullie zijn beïnvloed. Maar niet alleen daarom. Beïnvloeding gaat zo subtiel, zoals ook blijkt uit het beeld van Margot en het mooie boek dat ze net heeft geschreven: *In de voetsporen van mijn grootvader*. Hoe kun je namen en rugnummers noemen?

Ik vraag dus liever iets anders. Margot, jij bent – net als je grootvader, weet ik nu – in de eerste plaats een veellezers. Je kent ook de oeuvres van Nelleke en Niña. Hoe kijk jij aan naar de verschuivingen in het literaire woud tussen de jaren 1980, toen Nelleke debuteerde, en de jaren 2010, toen Niña debuteerde? Met in het achterhoofd de jaren 1920 en 1930, toen je grootvader actief was.

— DIJKGRAAF

Wat een veelomvattende vraag! Laat ik vooropstellen dat het altijd een klein clubje is dat zich intens met literatuur bezighoudt. Hella Haasse zei altijd tegen mij als we het over dit onderwerp hadden: de literatuur is altijd een niche geweest, misschien zijn we er nu even uit, maar meestal denk ik dat we gewoon teruggaan naar

dat holletje waar de schrijvers altijd in hebben gezeten. Dus we moeten niet doen alsof dat woud een enorm literaire landschap is.

Dat er mensen zijn die allemaal hetzelfde literaire gen hebben, vind ik daarom belangrijker dan verschuivingen binnen het literaire woud. En wij hier delen dat gen. Nelleke en Niña, van wie ik allebei een fan ben. En jij ook, Guido. Jij bent ook een schrijver. Wij delen de literaire passie – samen met mijn grootvader, die toevallig in een andere tijd leefde.

Eigenlijk gaat mijn boek daar ook over. Ik vertel over mijn grootvader die opgroeide in een familie waar sterke vrouwen altijd de zaak overnamen van de boomkwekers die vroeg stierven, en die op een gegeven moment met *Penthesilea* kwam aanzetten – een toneelstuk over een rebelse vrouw. Over een grootvader dus die verrassend veel lijkt op mij, die zich ook met de vrouwelijke stem in de literatuur heeft beziggehouden. Maar boek het gaat boven alles over de liefde voor literatuur die ons allemaal bindt. Sorry, nu heb ik je vraag helemaal niet beantwoord.

— SNEL

Geeft niets. Terug naar de beïnvloeding dus. Het gaat dus niet om directe beïnvloeding, maar om iets worden dankzij persoonlijke contacten, dankzij teksten die op je pad komen, dankzij echo's van teksten. Iets worden door een metamorfose te ondergaan. Voor Margot is de metafoor voor die vorm van beïnvloeding – naar Juan Goytisolo – het bos. Welk woord beschrijft dit proces van verandering goed voor jou, Nelleke?

— NOORDERVLIET

Ik vind het *wood wide web* een mooi beeld. Ik las er laatst nog uitgebreid over bij Robert Macfarlane – geen literair schrijver, maar iemand die eindeloos reist, vreselijke, eenzame avonturen beleeft in de natuur en daar fantastisch over schrijft. Het betekent dat een bos een systeem is waarin alle planten via schimmeldraden met elkaar verbonden zijn. Niet zomaar een systeem, maar een sociaal

systeem. Bomen strijden niet egocentrisch om de voedingsstoffen, maar geven die aan elkaar weg zodat *alle* struiken, bomen en paddenstoelen kunnen groeien. Iedere boom heeft zijn eigen rol en een eigen functie.

De literatuur lijkt daar voor mij heel sterk op. Het is geen gesloten systeem, maar een systeem dat zich opent naar de wereld. Schrijvers geven hun kijk op de wereld, waarin wij mensen met z'n allen één bos vormen. De verhalen die zij vertellen zijn de essentiële voedingsstoffen voor de samenleving. Misschien is de literatuur dan wel een niche. Misschien loopt het lezen enorm terug. Maar wij zijn er als schrijvers wél verantwoordelijk voor om met ons enthousiasme en ons werk de literatuur in stand te houden. De literatuur is te belangrijk om dat niet te doen. En over dertig, veertig jaar bloeit de literatuur ongetwijfeld weer op.

Hoewel? Soms vrees ik dat de literatuur op een soort apocalyps afstevent. Zal ik daarom optimistisch blijven of pessimistisch worden?

— SNEL

Kies maar voor optimistisch.

— NOORDERVLIET

Goed. Dat moet ook wel. Iedere schrijver is uiteindelijk optimistisch, omdat hij met pessimisme – over het leven en over de taak van de schrijver – niet eens één woord op papier zal zetten.

— SNEL

Niña?

— WEIJERS

Je vroeg naar beelden. Vaak kom je uit op dezelfde soort beelden. Ondergrondse schimmeldraden. Bomen die een web vormen. Zelf moet ik vaak aan een stad denken. Een vergelijkbaar beeld. Maar het kleine verschil tussen een netwerk van schimmeldraden of

een woud, en een stad is dat de laatste minder organisch ontstaat. Maar dat past goed bij zoiets als de literatuur.

Net als een stad is de literatuur iets dat wordt geconstrueerd. Zoals architecten bouwen, zo hebben schrijvers de drang om iets te maken wat er nog niet is. Zetten ze een soort toegespitste energie in, een ambachtelijkheid, een wil om iets tot stand te brengen. Voeden ze zich. Stellen ze zich poreus op, om alles binnen te laten komen, maar roepen ze soms ook agressief: jou moet ik niet meer, die stem moet weg. De magie is dan dat er per ongeluk iets lijkt te ontstaan.

Het interessante aan al die boeken samen is dat ze, net als de gebouwen in een stad, iets met elkaar moeten, soms clashen, soms een ander boek tegen de vlakte willen slaan om zelf die plaats in te nemen. Want het is niet alleen maar lieflijk, er zit ook geweld in de wordingsgeschiedenis van een stad.

— SNEL

Kun je zo'n agressief moment van jou als schrijver met ons delen?

— WEIJERS

Niet specifiek. Maar ik denk wel dat het mooi is om niet alleen af en toe heel erg 'ja' te zeggen, maar soms ook tegen auteurs 'nee' te zeggen. Je moet schrijvers van hun voetstuk kunnen donderen. Niet omdat zij slechter zijn gaan schrijven, maar omdat je ze hebt geïncorporeerd in je werk en denkt: verdorie, en nu kan ik je achterlaten, ik heb genoeg van je. Dat hoort óók bij het verhaal over invloed. En ik heb uiteraard het niet over schrijvers die per definitie niet interessant zijn of waarvan je denkt helemaal niets aan ze te hebben.

— NOORDERVLIET

Gooi je niet ook iets van jezelf weg als je tegen een schrijver zegt: donder nou maar op, ik heb je genoeg gebruikt?

— WEIJERS

Ik denk dat het soms nodig is om te doen. En misschien kom je later, met meer mildheid, bij die schrijver terug. Misschien heeft het ook te maken met fases van je leven.

— NOORDERVLIET

Mildheid op een latere leeftijd? Ik wil juist een lastig oud wijf worden, het lukt me alleen niet. Maar ik denk inderdaad dat het verschil tussen jouw agressieve manier en mijn gematigder houding iets te maken heeft met generaties. Vrouwelijke auteurs hebben moeten vechten om uit het reservaat te komen waar we jarenlang in zaten. Het damesreservaat waar Jo van Ammers-Küller in zat, waar ze Hella Haasse in hebben willen stoppen. Dat is nu opgebroken, zodat je zo langzamerhand als vrouwelijke auteur, sorry dat ik het zeg, mannelijke agressie kunt vertonen. Je mág dat doen. Je wordt niet ogenblikkelijk teruggestopt in het reservaat. Zo van: meisje, ga jij maar eens even afwassen. Niña is veel minder met zulke ideeën geconfronteerd dan ik in mijn jeugd – en dat is een enorme winst.

— WEIJERS

Dat is absoluut waar. In dat opzicht is er nu in vergelijking met tien of zelfs vijf jaar geleden ook alweer zoveel veranderd.

— NOORDERVLIET

Jammer dat het dan met de literatuur zo slecht gaat. Misschien heeft het een met het ander te maken?

— DIJKGRAAF

Guido, ik wil graag van Nelleke weten of zij ooit zo'n agressief moment heeft gehad als Niña.

— SNEL

Maar ze heeft net gezegd dat ze mild is.

— DIJKGRAAF

Weer zo'n kleine vraag, die toch zo veelomvattend is! Daar moet ik even over nadenken.

— SNEL

Laat ik het anders zeggen. Als je in het woud van de literatuur een wandeling maakt, welke grenzen steek je over? Tot hoever ga je?

— DIJKGRAAF

Mijn basishouding is nieuwsgierigheid. We zijn bijvoorbeeld met ons gezin naar Bali, Indonesië gereisd, in de voetsporen van Hella Haasse. Toen waren we ook in Laos. Net over de grens met Cambodja zag ik een hele stapel zijden sjaals liggen met daarbij twee pockets, vertalingen in het Engels van Cambodjaanse auteurs. Die koop ik dan. Zo sta ik in de wereld.

Ik wil veel weten van wat ik niet ken. Ik wil alle laagjes en verbindingen leren kennen. Sommige laagjes vind ik heel interessant om te volgen, anderen boeien me kort en laat ik snel achter me. Het gaat mij vooral om een gelaagdheid door de tijd heen. Of om een verbondenheid met mensen, over de hele wereld. Ook aan mijn boek over mijn grootvader en aanverwanten zag ik dat: hoe dichtbij je via de literatuur bij andere mensen kunt komen. Als schrijvers, zoals jullie drie, die mogelijkheid tot ontmoeting in hun werk stoppen en dat ook nog met een soort esprit opschrijven, kan ik me daar als lezer werkelijk aan laven.

Ik denk ook altijd: een boekenkast zegt veel meer over iemand dan wanneer hij is geboren of wat voor beroep hij had. Dat is weer een vaag antwoord, Guido, maar zo sta ik dus in het grote woud.

— NOORDERVLIET

In principe ben ik een heel meegaand type, ja. De agressie slaat bij mij naar binnen. Maar daar komt wel een boek uit. Een roman is samengebalde agressie, vermomd in fraaie taal en interessante of dramatische gebeurtenissen. Dat kun je ook niet zonder agressie doen. Anders hou je het schrijven niet vol, elke ochtend weer.

— SNEL

Ik denk nu aan je debuut *Tine*, waarin je de vrouw van Multatuli liet spreken van achter de grote mythe. Ontstond die roman uit agressie?

— NOORDERVLIET

Dat was een rechtvaardiging. Het moest wel een keer, denk ik, om de vrouw uit de schaduw van de man te halen. In *Tine* zelf zit alleen geen agressie. Ik kon de werkelijkheid geen geweld aan doen en zij bleef toch een betrekkelijk bescheiden en niet agressieve vrouw, precies zoals vrouwen geacht werden te zijn in de negentiende eeuw.

— SNEL

Margot, aan jou het slotwoord. Als ik denk aan de metafoor van Nelleke: het *wood wide web*. Aan alles wat hier vandaag is gezegd over Nederlandse en Franse literatuur. Aan het openzetten van de vensters, waarover je sprak, en waardoor je een frisse blik krijgt en misschien ook wijzer wordt. En aan een interview met jou dat vandaag in *nrc Handelsblad* staat, waarin je het hebt over de gesloten blik van Europa, terwijl er in de Franse literatuur zo veel goeds en nieuws uit Afrika en Azië binnenkomt. Als je tegen die achtergrond je carrière overziet, waar je nu een mooie prijs voor hebt gekregen, hoe zou jezelf kenschetsen? Als een Europese lezer en schrijver? Of als iemand van de wereldliteratuur?

DE GOUDEN GANZENVEER 1955-1999 EN VANAF 2002

De Gouden Ganzenveer werd in 1955 ingesteld door de Koninklijke Nederlandse Uitgeversbond bij zijn vijfenzeventigjarig bestaan. De uitgevers wilden met de prijs personen of instituten lauweren voor hun bijdrage aan de Nederlandse cultuur. Tot 2000 reikten de uitgevers de Gouden Ganzenveer met onregelmatige tussenpozen uit aan vijftien personen en vier instellingen.

Bij het samengaan van de Koninklijke Nederlandse Uitgeversbond met de Nederlandse Organisatie van Tijdschrift-Uitgevers en de Vereniging De Nederlandse Dagbladpers tot het Nederlands Uitgeversverbond (NUV) – dat sinds 2018 de Mediafederatie heet – werd de prijs ondergebracht bij de stichting De Gouden Ganzenveer.

De stichting De Gouden Ganzenveer beoogt ‘het bevorderen van de boekcultuur in brede zin’. Het stichtingsbestuur bestaat uit H.T.M.M. Pröpper (voorzitter), C.A. Herschdorfer, mevrouw F.M. Schuursma en M.J.T. Beerens.

De toekenning van de prijs is de taak van de door de stichting in 2001 ingestelde Academie De Gouden Ganzenveer. De leden van de Academie komen uit de wereld van kunst, wetenschap, politiek en bedrijfsleven. Ieder van hen heeft blijk gegeven van grote betrokkenheid bij de Nederlandse cultuur en is op persoonlijke titel gevraagd.

De Academie wil de Gouden Ganzenveer jaarlijks toekennen met het uitdrukkelijk doel om het belang van het geschreven woord onder de aandacht te brengen in een toenemend multimediale samenleving. De prijs bestaat uit een ganzenveer van goud, ontworpen door H.M. Tausch uit Kampen, en een jaar buitengewoon lidmaatschap van de Academie.

De Academie kende de prijs sinds 2002 twintig keer toe: achtereenvolgens aan Michaël Zeeman, Jan Blokker, Kees van Kooten,

Maria Goos, Peter van Straaten, Tom Lanoye, Joost Zwagerman, Adriaan van Dis, Joke van Leeuwen, Remco Campert, Annejet van der Zijl, Ramsey Nasr, David Van Reybrouck, Geert Mak, Xandra Schutte, Arnon Grunberg, Antjie Krog, Ian Buruma, Abdelkader Benali en dit jaar aan criticus en auteur Margot Dijkgraaf.

Na de uitreiking in 2020 was Abdelkader Benali een jaar buitengewoon lid van de Academie De Gouden Ganzenveer.

DE LEDEN VAN DE ACADEMIE
DE GOUDEN GANZENVEER

Mevrouw prof. dr. M. Bussemaker (voorzitter),
hoogleraar Universiteit Leiden
Dr. mr. M.W.B. Asscher, schrijver
Mevrouw T.E. Bodewes, directeur/eigenaar
Thecla Bodewes Shipyards
Prof. dr. F.M. Doorman, filosoof, dichter en essayist
Mevrouw dr. S. Jensen, schrijfster en filosofe
Mevrouw G.E.A.M. Joris, schrijfster
J.A.S. Joustra, hoofdredacteur Elsevier Weekblad
Prof. dr. K.H.W. Knot, president De Nederlandsche Bank
Mevrouw drs. M.J.A. Luyten, journalist en schrijver
Prof. dr. F.P. van Oostrom, schrijver
en universiteits-hoogleraar uu
S. Sanders, filosoof en journalist
M. Schaevers, journalist en auteur
D.W. Sickinghe, managing partner Fortino Capital
Mevrouw S. Sitalsing, journalist en columnist
Mevrouw dr. E. Snick, vertaler en literatuurwetenschapper
A. Benali, laureaat 2020

DE LAUREATEN VANAF 1955

1955	Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen
1957	Prof. dr. A.J. Barnouw, historicus
1960	Prof. dr. J.H. Oort, sterrenkundige
1965	Prof. dr. A.M. Hammacher, kunsthistoricus
1980	Prof. dr. H. de la Fontaine Verweij, bibliothecaris en publicist
1983	Prof. dr. B.C.J. Lievegoed, psychotherapeut, sociaal-pedagoog en publicist
1984	Prof. dr. H. Freudenthal, wiskundige
1985	Prof. dr. J. Tinbergen, econoom
1986	Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten
1987	Armando, schilder en schrijver
1988	Dr. L. de Jong, historicus
1989	Prof. dr. mag. E.C.F.A. Schillebeeckx, theoloog
1990	Prof. dr. L. Reijnders, milieukundige
1991	Cultureel Supplement <i>NRC Handelsblad</i>
1992	Dr. A. Lehning, sociaal-historicus en schrijver
1993	Pierre H. en Simone Dubois, schrijversechtpaar
1996	H.J.A. Hofland, journalist
1999	Letterkundig Museum

Sinds de start van de Gouden Ganzenveer nieuwe stijl:

2002	Michaël Zeeman, literatuurcriticus
2003	Jan Blokker, schrijver en journalist
2004	Kees van Kooten, schrijver
2005	Maria Goos, schrijfster
2006	Peter van Straaten, tekenaar en schrijver
2007	Tom Lanoye, schrijver
2008	Joost Zwagerman, schrijver

- 2009 Adriaan van Dis, schrijver en programmamaker
- 2010 Joke van Leeuwen, auteur, illustrator en performer
- 2011 Remco Campert, dichter, schrijver en columnist
- 2012 Annejet van der Zijl, schrijfster en historica
- 2013 Ramsey Nasr, dichter en acteur
- 2014 David Van Reybrouck, schrijver, archeoloog
en cultuurhistoricus
- 2015 Geert Mak, schrijver en journalist
- 2016 Xandra Schutte, journalist, essayist en
hoofdredacteur van *De Groene Amsterdammer*
- 2017 Arnon Grunberg, schrijver
- 2018 Antjie Krog, dichter, schrijver en academicus
- 2019 Ian Buruma, opiniemaker en auteur
- 2020 Abdelkader Benali, schrijver en programmamaker
- 2021 Margot Dijkgraaf, criticus en auteur

BEGUNSTIGERS

Amsterdam University Press, Koninklijke Boom uitgevers,
CB, LannooMeulenhoff, De Nederlandsche Bank, de Taalunie,
VBK uitgevers, WPG Uitgevers.

*Met dank aan Titus Knegtel, Arctic Paper Benelux, Antalis en
Wilco Printing & Binding die deze speciale uitgave mogelijk hebben
gemaakt, en Freshbits Internet Communicatie voor het ontwerp
en hosting van de website.*

COLOFON

De tekst in deze uitgave is gezet uit Augustine en Swift Neue.

ONTWERP Titus Knegt, Haarlem

DRUKWERK / BINDWERK

Wilco Printing & Binding, Amersfoort

PAPIER

Munken Lynx 240 gr/m² (omslag),
Munken Lynx 100 gr/m² (binnenwerk)

REDACTIE Maarten Dassing, Leiden

COÖRDINATIE Akke Visser, Amsterdam

FOTOGRAFIE Harry Cock, Assen

© 2021

Stichting De Gouden Ganzenveer

Postbus 12040

1100 AA Amsterdam

© Heinrich von Kleist,

Nederlandse vertaling: Erven Gerrit Komrij

SECRETARIS Akke Visser

mail@goudenganzenveer.nl

www.goudenganzenveer.nl

NUR 320

ISBN: 978-90-819427-9-9

